

ХУЛОСАИ КОМИССИЯИ ЭКСПЕРТИИ ТАКРОРИИ

Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA – 033-и назди МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» оид ба диссертатсияи номзадии Тӯраева Гулороҳон Бурҳоновна дар мавзӯи «Туғроии Исфаҳонӣ ва нақши ӯ дар ташаккули адабиёти арабизабони форсу тоҷики асрҳои XI-XII» барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.14 – Филологияи классикӣ, филологияи араб ва юнонӣ.

Комиссияи экспертии такрорӣ Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA – 033-и назди МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» дар ҳайати раис Ғафурова У.А. – доктори илмҳои филологӣ, профессор; аъзоён Насриддинов Ф.А. – доктори илмҳои филологӣ, профессор; Муродӣ Н. – доктори илмҳои филологӣ, профессор оид ба қабул намудани диссертатсияи Тӯраева Гулороҳон Бурҳоновна дар мавзӯи «Туғроии Исфаҳонӣ ва нақши ӯ дар ташаккули адабиёти арабизабони форсу тоҷики асрҳои XI-XII» барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.14 – Филологияи классикӣ, филологияи араб ва юнонӣ барои ҳимоя ва муайян кардани рӯзи ҳимоя.

Рисола дар кафедраи филологияи араби МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров» ба иҷро расида, дар ҳамин кафедра муҳокима карда шудааст (қарори №8 аз 16.03.2019).

Рисолаи номзадии Тӯраева Гулороҳон Бурҳоновна ба таҳқиқи масъалаи омӯзиш доир ба таҳқиқи рӯзгору осори донишманду шоири забардасти арабизабони садаҳои XI-XII Туғроии Исфаҳонӣ, баррасиву таъйини арзиши адабии девони шеърӣ ва қасидаи «Ломият-ул-аълам»-и шоир мебошад. Ҳамчунин, кӯшиш бар он рафтааст, ки ҷойгоҳи ӯ дар назму насри арабизабони аҳди Салҷуқиён, таъсири эҷодиёти ӯ ба

адабиёти арабизабони форсу тоъики замони зиндагии суханвар ва қарнҳои минбаъда мавриди омӯзиш қарор гирад.

Ҳадафи асосии пажӯҳиши мазкур – ба сайри мухтасар дар авзои сиёсиву илтимой ва адабию фарҳангии аҳди Салъуқиён, шарҳи мавқеи муҳити адабии давр дар ташаккули хунару истеъдоди Туғроии Исфаҳонӣ, таҳлили ахбори сарчашмаҳои адабиву таърихӣ ва пажӯҳишоти илмии муосир дар робита ба ҳасби ҳоли адиб, баррасии фаъолияти шоир дар дастгоҳи давлати Салъуқиён, тадқиқи ҷойгоҳи хунарии суханвар аз назари донишмандони гузашта, шарҳи таълифоти Туғроии Исфаҳонӣ ва мухтассоти осори илмии ӯ, омӯзиши таркиби девони ашъор, баррасии арзиши адабӣ ва мулоҳизаҳо доир ба нусхаҳои хаттӣ ва нашрҳои девони Туғроии Исфаҳонӣ, пажӯҳиши таърихи зухур ва рушди қасидаи маъруфи «Ломия» дар адабиёти араб, шарҳу тавзеҳи арзиши адабии қасидаи «Ломият-ул-аъям» аз дидгоҳи донишмандони гузашта ва имрӯза, маънидоди равиши шарҳнигорӣ ба қасидаи «Ломият-ул-аъям» ва аҳамияти кори шореҳон бахшида шудааст.

Диссертатсияи Тӯраева Гулороҳон Бурҳоновна аз муқаддима, се боб, даҳ фасл, ҳафт зерфасл, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст.

Дар муқаддима аҳамият, навигарӣ ва дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсаду ҳадафҳои таҳқиқ, манбаъҳо, асоси назарӣ ва методи таҳқиқ нишон дода шудааст.

Боби якуми рисола «Мулоҳизаҳо ба зиндагинома ва фаъолияти эълодии Туғроии Исфаҳонӣ» ном дошта, ба ҳукми заминаи пажӯҳиш масъалаҳои умумии тадқиқотро дар бар мегирад. Ин қисмати рисола аз чор фасл ва ду зерфасл иборат аст.

Дар фасли аввал ба таври мухтасар вазъи сиёсиву фарҳангии садаҳои XI-XII баррасӣ гардида, диссертант асосан дар хусуси пайдоиш, ташаккул ва тақомули сиёсӣ ва таърихи ойини кишвардории хонадони Салъуқӣ сухан мегӯяд. Маълумоти дар бораи асли ин сулола овардашуда, ки таъя ба манобеи зиёд дорад, аз арзиши баланди илмӣ бархурдор аст.

Гуфта мешавад, ки дар баробари талашҳои пайваста барои ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ ва забту ғорати сарзаминҳо бархе аз амиронро вазирони ин давлат аҳли илму дониш ва ҳомиву сарпарастии аҳли эълод будаанд, ки мисоли равшани он фаъолиятҳои густурдаи Низомулмулк аст. Ин донишманди бузург баробари ислоҳоти кулӣ дар донишу маориф, инчунин дар аксари марказҳои бузурги илмӣ мадрасаҳои «Низомия» бунёд ниҳода, дар равнақи хираду маърифат саҳм гузошт. Вусъати донишу оянданазарии ӯ дар илму ҳикмат ба ҳадде буд, ки вай барои сохтани тақвим дар замони Маликшоҳи Салҷуқӣ саъй кард ва он дар таърих бо номи «Зиёи маликшоҳӣ» маъруф аст.

Ҳамчунин суҳан аз густураи сиёсиву фарҳангии ин давлат меравад, ки то сарзаминҳои Руму Византия тӯл кашида, сарҳадди машриқу мағрибро фаро мегирад. Маълум мегардад, ки дар баробари шаҳру марказҳои гуногуни дар тасаллути Салҷуқӣёнбуда, Исфаҳон низ дар он замон хеле ободу маъмур буд ва дар муассисаҳои илмиву таълимии он навомӯзону донишмандони зиёд машғули тадрису таълим будаанд. Маҳз дар ин шаҳр яке аз ин шахсиятҳои баръаста ва алломаҳои маъруфи замони Салҷуқӣён Туғроии Исфаҳонӣ ба арсаҳои илму сиёсат омад.

Инчунин нуктаҳои лаҳзаҳои асосии рӯзгори ин чехраи машҳур баррасӣ гардидааст. Мубоҳисаи ин бахши рисола бештар дар бораи ному лақаб, санаҳои дурусти таваллуду вафот, обову аълод, вазифаву мансаб, шухрату мақом ва дигар масъалаҳои вобаста ба зиндагиномаву камолоти фардии Туғроии Исфаҳонӣ ороста шудаанд. Яке аз ин гуфтугӯҳо ишораи бархе аз сарчашмаҳо ба арабиасл будани адиб бошад ҳам, вале дар идомаи таҳлилҳо дар ин ҷо ба субутрасида ва андешаҳои дар фаслу бобҳои минбаъда омада он қатъӣ ба назар намерасад. Посух ба ин баҳс шеърӣ Туғроӣ аст, ки зимни офаридаҳои зебои манзумаш хешро аз наҷоди ориёиву аъламӣ мехонад ва бо он ифтихор менамояд.

Ҳамчунин тадқиқоти дар хусуси Туғроии Исфаҳонӣ дар ин фасл анъомдода равшан месозад, ки пасовандони ӯ бо донишу фазл ва

обрӯю нуфузи хеш дар кори кишвардории ҳокимону амирони Салъуқӣ ширкати фаъол доштаанд.

Дар зерфасли якум фаъолияти Туғроии Исфаҳонӣ дар дастгоҳи давлати Салъуқӣён тадқиқ шудааст. Барои ҳаматарафа равшан сохтани ин паҳлӯи зиндагии Туғроӣ маводи манобеи муътамад ба кор гирифта шуда, мавқеи сиёсии ин шахсияти машҳур муайян гардидааст. Масалан, муаллифи «Буғйат-ут-талаб» дар ин хусус чунин тазакурр сохтааст: «Туғроӣ соли 479/1087 ба суҳбати Султон Маликшоҳ шарафёб гардида, дар назди вай адои хидмат намуд. Сипас дар девони иншо ва туғроӣ писари вай – Султон Муҳаммад фаъолият намуд. Аз ин хотир, ба Туғроӣ маъруф гардид. Муддате девони ишрофи мамлакатро роҳбарӣ мекарду баъдан ӯро аз он ҷо барканор карданд.

Аз рӯи ахбори мавҷуда нахустин касе, ки барои роҳ ёфтани Абуисмоили Туғроӣ ба девони иншоӣ Салъуқӣён мусоидат кардааст, Абулмаҳосин Маъдуддавла Муинулмулк Муҳаммад ибни Фазлуллоҳ мулаққаб ба Саййидуррусо мебошад. Ӯ соҳиби девони иншо ва туғроӣ Султон Алп- Арслон ба шумор мерафт. Мавсуф аз фасохату заковати Туғроӣ ва мазомини ашъораш ба ҳайрат афтода, ӯро котиби девон таъйин сохт. Фузун бар ин, вайро ба Низомулмулк муаррифӣ кардаву миёни эшон равобите барқарор кард, ки нуктаи мазкурро аз мадҳияҳои шоир равшан бархондан мумкин аст.

Боби дуюми таҳқиқот «Девони ашъори Туғроии Исфаҳонӣ ва арзиши адабии он» унвон гирифта, дар фаслу зерфаслҳои он арзиши девони шеърӣ, нусхаҳои хатгӣ ва нашрҳои он, инчунин ба муомилоти илмии ноқидону суҳаншиносон ворид шудани девони шоир бо така ба сарчашмаҳои муътабарӣ асримиёнагӣ тадқиқ шудааст.

Аз ахбори маъхазҳои муътабар бармеояд, ки девони Туғроӣ дар дарозии солҳои зиёд миёни олимони мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дошта, ба толибилмон ривоят мегардидааст.

Аён мегардад, ки шеъри Туғроӣ дар фосилаи асрҳои мавриди омӯзиши иродатмандон қарор дошт: «Ашъори Туғроиро бароям дар Марв Абулфатҳ Натанзӣ, дар Балх Абӯ Тоҳири Арӯзӣ, дар Мавсил

Абӯ Бакр ибни Шаҳрузӯрӣ, дар канори Фурот Абулфазли Даббос ва як гурӯҳи дигар ривоят кардаанд».

Ағлаби мусаннифони маохизи мутақаддим дар радифи баҳогузорӣ ба девони шоир, ҳамзамон намунаи беҳтарини ашъорашро бозгӯ намудаанд.

Туғроӣ дар ашъори худ аз бисёр қофияҳои шеърӣ истифода намудааст. Аз ҳама зиёдтар истифодаи қофияи роъ ба мушоҳида мерасад, то ӯе ки теъдоди қасоид дар ин қофия ба ҳафтоду чор мерасад. Сипас қофияҳои боъ, дол, мим, лом, айн, нунро низ шоир бештар ба кор бурдааст. Лекин аз ҳама камтар дар эъодиёти шоир қофияҳои ҳоъ (هَاء), зоъ (ظَاء), ғайн (غَيْن) ба назар мерасад, ки дар ин қофияҳо танҳо як қасидагӣ сароида шудааст.

Боби сеюми рисола «Мавзӯоти шеърӣ, ҳунари шоирӣ ва таъсири мутақобили назми арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ дар эъодиёти Туғроии Исфаҳонӣ» ном дошта, аз се фасл иборат аст. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки ӯанбаҳои поэтикии ашъори Туғроии Исфаҳониро ҳарчи фарохтар ба арсаи омӯзиш бикашад.

Фасли аввали боб «Мавзӯоти ашъори девони Туғроӣ» номида шудааст. Тадқиқот муайян сохтааст, ки шоир дар ҳамаи навъҳои шеърӣ, аз қабилӣ мадҳ, фахр, ғазал, марсия, ҳилъо, васф ва панд ашъор дорад.

Қайд карда мешавад, ки Туғроӣ дар васф қудрату ҳунармандии хос зоҳир намуда, чунин маҳорат ӯро ҳамчун вассофи табиат маъруф гардондааст. Шоир дар муҳити форсизабон умр ба сар бурда бошад ҳам, дар пайравӣ ба шоирони қадими араб ба тавсифу тансиқи сифот пардохтааст. Васфиёти ӯ таъсирпазир ва дилошӯб мебошанд.

Аз миёни васфҳои гуногуни шеърӣ васфи табиат ва ташбеҳоти зебо, ки дар он ба кор бурдааст, дар девонаш аз ҳама боризтар ба чашм мерасад.

Шоир бо ибораҳои соддаву раво, вожаҳои мутаносибу зебо ва оҳанги ӯаззоб зебоиҳои табиатро ба силки тасвир мекашад.

Туғроӣ инчунин ба масоили қазову қадар, зиндагиву марг дахл намуда, қасидаҳои зебо офаридааст. Дар ин боб марсияҳои шоир

шоистаи таъкид буда, ашъори рисоии ӯ баёнгари ҳасрат ва ангезаҳои таассуфу надомат мебошанд.

Марсияҳои барои завъаи худ сурудаи Туғроӣ низ аз лиҳози ташаккули адабиёти араб тозагӣ дорад, зеро рисои завъа дар миёни шуарои араб расм набуд.

Дар баробари ашъори рисоӣ, шоир ба зухду тасаввуф низ ғароиш намуда, дар ин хусус шеърҳо эълод кардааст.

Аз баррасии мавзӯоти шеърӣ дар девони Туғроӣ бармеояд, ки ӯ дар ин ӯда шеваву тарзи хоси хешро пайгирӣ намудаву ба ин васила дар офаридани мазомини наву тоза бар шуарои ҳамзамонаш сабақат варзидаву мумтоз гардидааст.

Дар хулосаи диссертатсия натиҷаҳои аз таҳқиқ ҳосилшуда дар якҷанд банд ҷамъбаст шудааст.

Рӯйхати адабиёт дар асоси меъёр ва талаботҳои ҷорӣ мураттаб гардидааст:

Дар баробари ин дар диссертатсия баъзе камбудихо ва ғалатҳо ба назар расидаанд: диссертатсия ба имлои нави забони тоҷикӣ мутобиқ карда шавад, унвони осору сарчашмаҳо ягона карда шавад. Феҳрасти адабиёт таҷдиди назар шуда, ба талаботи Комиссияи олии аттестасионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ гардад.

Эродҳои зикршуда моҳияти илмии диссертатсияро кам намекунад ва ислоҳшавандаанд.

Мубрамии таҳқиқ, навоварии илмӣ, дараҷаи омӯзиши масъала, аҳамияти назариявӣ амалии диссертатсияро ба назар гирифта, комиссияи такрорӣ ба чунин хулоса омад, ки диссертатсияи номзодии Тӯраева Гулороҳон Бурҳоновна дар мавзӯи «Туғроии Исфохонӣ ва нақши ӯ дар ташаккули адабиёти арабизабони форсу тоҷики асрҳои XI-XII» тадқиқоти ба итмом расидаи комил буда, ба талаботи Комиссияи олии аттестасионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ аст.

Автореферати диссертатсия ва мақолаҳои нашр намудаи унвонҷӯ фарогири мазмуну муҳтавои диссертатсияи илмӣ мебошанд.

Кори диссертатсионии Тўраева Гулорохон Бурҳоновна дар мавзӯи «Туғроии Исфаҳонӣ ва нақши ӯ дар ташаккули адабиёти арабизабони форсу тоҷики асрҳои XI-XII» - 10.02.14 – Филологияи классикӣ, филологияи араб ва юнонӣ буда, онро такроран ба дифоъ пешниҳод кардан мумкин аст.

Комиссияи экспертии такрорӣ адабиётшиносони зеринро, ки корҳои илмию тадқиқотиашон ба ихтисоси 10.02.14 - Филологияи классикӣ, филологияи араб ва юнонӣ мувофиқ аст, ба ҳайси муқарризони расмӣ пешниҳод менамояд:

1. Муқарризи расмӣ аввал - узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор, Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон Зоҳидӣ Низомиддин Шамсиддинзода.
2. Муқарризи расмӣ дуюм – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон Шокиров Ёамшед Валиевич
3. Муассисаи пешбар – МДТ-и “Донишгоҳи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода”.

Раиси комиссияи экспертии такрорӣ шӯрои дифоъ:

доктори илмҳои
филологӣ, профессор

Гаффорова У.А.

Аъзои комиссияи экспертии шӯрои дифоъ:

доктори илмҳои
филологӣ, профессор

Насриддинов Ф.А.

доктори илмҳои
филологӣ, профессор

Муродӣ Н.

Имзоҳои ҳайати комиссияи такрорӣ экспертиро тасдиқ мекунам:

Котиби илмӣ
шӯрои диссертатсионии 6D.KOA – 033
номзоди илмҳои
филологӣ, дотсент

Шарипова М.З.